

معادشناسی

با تأکید بر اندیشه‌های قرآنی

علاّمه طباطبائی

مسعود تاج‌آبادی

۱۳۹۶

معادشناسی با تأکید بر اندیشه‌های قرآنی علامه طباطبائی
مسعود تاج‌آبادی

ناشر:

نوبت چاپ:

اول، ۱۳۹۶

چاپ:

شریعت

شمارگان:

۱۰۰۰ نسخه

قیمت:

۱۹۰۰۰ تومان

شابک:

۹۷۸-۹۶۴-۲۷۲۴-۹۷۰-۰

ارتباط با:

قم، بلوار علی، جامعه الزهراء، انتشارات

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه ۴۲۶

گروه قرآن پژوهی ۴۲

فروشگاه: ۳۲۱۱۲۳۰۷-۹۸ ۲۵+

انتشارات: ۳۲۱۱۲۵۴۴-۹۸ ۲۵+

رایانامه: Pub.alzahra@gmail.com

وبسایت: Esho.jz.ac.ir

قم، پرسیدن، میدان علم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

فروشگاه: ۳۲۱۱۱۲۱۹-۹۸ ۲۵+

پژوهشگاه: ۳۲۱۱۱۲۱۹-۹۸ ۲۵+

رایانامه: info@rihu.ac.ir

وبگاه: www.rihu.ac.ir

سرشناسه:

تاج‌آبادی، مسعود، ۱۳۴۵ -

عنوان و نام پدیدآور:

معادشناسی با تأکید بر اندیشه‌های قرآنی علامه طباطبائی / مسعود تاج‌آبادی.

مشخصات نشر:

قم: جامعه الزهراء، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۶.

مشخصات ظاهری:

۴۷۱ ص.

شابک:

۹۷۸-۹۶۴-۲۷۲۴-۹۷۰-۰

وضعیت فهرست نویسی:

فیفا

یادداشت:

کتابنامه.

موضوع:

طباطبائی، محمدحسین، ۱۲۸۱-۱۳۶۰. دیدگاه درباره معاد

موضوع:

معاد -- جنبه‌های قرآنی

موضوع:

Qur'anic teaching -- Resurrection (Islam)

شناسه افزوده:

جامعه الزهراء

شناسه افزوده:

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

رده‌بندی کنگره:

۲۱۳۹۶ ت ۵۷ م / BP۱۰۴

رده‌بندی دیویی:

۲۹۷/۱۵۹

شماره کتابشناسی ملی: ۵۰۱۲۲۱۸

سخن ناشران

بشر از آغاز آفرینش با کوله بار بی پایانی از پرسش ها، همواره در پی دانستن بوده و با همه تلاش های ستودنی، سرشت عطشناکش هیچگاه سیراب نشده است. علم و دانایی، حقیقت مقدسی است که انحصار در هیچ حصاری را بر نمی تابد. انقلاب حیات بخش ایران، در پرتو آموزه های دین مقدس اسلام و انبیا و ائمه هدی (علیهم السلام) بناک امام راحل (ره) و مقام معظم رهبری (مد ظله العالی)، افق های جدیدی را پیش روی حقیقت جویان، نمایانده و از این رو رسالت خطیر حوزه های علمی شیعه، که به عنوان ترازو، ناوید معارف و علوم و پاسداران حریم شریعت و عقاید اسلامی را در عصر صلوات علی مرتضی، دوچندان کرده است. دغدغه های همیشگی عالمان متعهد، درباره اصلاح و غنابخشی کمی و کیفی به شیوه ها، متون علمی و الگوهای آموزشی، در راستای بالادستی، پویایی و کارآمدی نظام آموزشی حوزه، بر ضرورت بازنگری، اصلاح و تدوین متون نو و کارآمد، تأکید ویژه دارد.

جامعه الزهراء (ع)، یکی از بزرگ ترین دانشگاه های دینی جهان که تجلیگاه استعداد پویای بانوان در عرصه های گوناگون معارف اسلامی و شاخه هایی از دانش های بشری است و پژوهشگاه حوزه و دانشگاه که بر پایه رهنمود امام خمینی (ره) با هدف اجرای طرح مقدماتی بازسازی فرهنگ اسلامی بای در راه نهاد، یکی از رسالت های خطیر خویش را، نشر منابع علمی و آموزشی، به فراخور نیاز طلاب و دانشجویان گرامی می دانند و در این راستا می کوشند با بهره گیری از فناوری های نوین آموزشی و رعایت اصول، معیارها، الگوهای جدید و استانداردهای به روز نشر، کتاب های علمی و آموزشی را به بهترین شیوه به جویندگان گرامی تقدیم کنند.

نوشتار پیش‌رو، متنی علمی-آموزشی هماهنگ با سرفصل‌های مصوّب رشته تفسیر و علوم قرآن، برای طلاب سطح چهار جامعة الزهراء علیها السلام و دیگر مراکز علمی-آموزشی است که با نهایت دقت و کوشش شایسته تقدیر حجت‌الاسلام والمسلمین مسعود تاج‌آبادی، پژوهش‌گرمدرس تفسیر و علوم قرآن در حوزه‌های علمیه، در گروه قرآن پژوهی پژوهشگاه حیر و دانشگاه تدوین، و با اشتراک جامعة الزهراء علیها السلام چاپ و نشر یافته است.

ناشران از خداوند مهر برای مؤلف ارجمند و ارزیابان گرامی آقایان حجج اسلام دکتر ابرالفضل کیاشکی و دکتر محمدباقر سعیدی روشن و همه سرورانی که در تدوین، آماده‌سازی و نشر این اثر همیار بوده‌اند، پاداشی درخور آرزو می‌کنند و پیشنهادهای و نقدهای سازنده اربابان معرفت را با آغوشی باز، پذیرا خواهند بود.

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

جامعة الزهراء علیها السلام

فهرست

مقدمه ۱۳

بخش اول: مبانی نظری معاد

فصل اول: امکان و ضرورت معاد ۱۹

۱. معاد، ضرورت تکریم و تمایز صالحان از مفسدان ۲۲

الف) عدل الهی ۲۳

ارزیابی ۲۴

ب) حکمت الهی ۲۶

ارزیابی ۲۶

پ) عنایت الهی ۲۶

ارزیابی ۲۸

۲. معاد، ضرورت هدفمندی خلقت ۲۸

الف) پاداش اخروی ۳۰

ارزیابی ۳۰

ب) فعلیت یافتن استعدادها ۳۱

ارزیابی ۳۱

سخن نهایی ۳۵

فصل دوم: تفاوت‌های هستی‌شناسانه دنیا و آخرت ۳۷

۱. برجیده شدن نظام و قوانین طبیعت ۳۸

الف) برجیده شدن علل و اسباب طبیعی ۳۹

ب) تحول جوهری آسمان‌ها و زمین ۴۱

یکم) دیدگاه مشهور مفسران ۴۲

دوم) دیدگاه علامه طباطبایی ۴۶

۲. دگرگونی اندیشه انسان ۵۱

الف) آیه ۲۲ ق ۵۲

ب) آیه ۳۷ نور ۵۴

پ) آیه ۱۶ غافر ۵۶

ت) آیات ۷۱ - ۷۴ غافر ۶۰

۳. دگرگونی در فرایند افعال انسان ۶۳

الف) آیه ۱۰۵ هود ۶۴

یکم) تحلیل مشهور مفسران ۶۴

دوم) تحلیل علامه طباطبایی ۶۶

ب) آیات ۲۳ و ۲۴ انعام ۶۸

یکم) تحلیل امین الاسلام طبرسی ۶۹

دوم) تحلیل زمخشری و دیگران ۷۰

سوم) دیدگاه علامه طباطبایی ۷۱

۴. نسبت دنیا و آخرت ۷۵

الف) وجود کنونی آخرت ۷۶

ب) رتبه وجودی جهان آخرت ۸۰

دیدگاه مفسران ۸۰

تحلیل آیات ۸۴

یک) آیه ۷ روم ۸۴

دو) آیه ۷۷ نحل ۸۵

فصل سوم: جهان، حقیقتی مرکب از طبیعت و

مادورای طبیعت ۸۹

۱. ساخت‌های حسی انسان ۹۰

۲. چیستی روح ۹۱

الف) دیدگاه مفسران ۹۲

ب) تحلیل آیات تجرد روح ۹۳

یکم) آیات ۱۰ و ۱۱ سجده ۹۳

دوم) آیات ۱۲ - ۱۴ مؤمنون ۹۴

سوم) آیه ۸۵ اسراء ۹۷

مقصود از روح در آیه ۹۷

مقصود از امر در آیه ۹۹

۱۵۴.....	۱. فاعلیت اشتراکی
۱۵۵.....	۲. فاعلیت طولی
۱۵۷.....	۳. فاعلیت استقلالی
۱۶۱.....	فصل دوم: عالم برزخ
۱۶۲.....	برزخ، ترکیبی از تجرد و جسمانیت
۱۶۳.....	چگونگی حضور ارواح در جهان برزخ
۱۶۴.....	۱. بدن‌های مثالی
۱۶۵.....	۲. بدن‌های مادی
۱۶۹.....	ویژگی‌های حیات برزخی در پرتو قرآن
۱۶۹.....	۱. احاطه برزخ بر دنیا
۱۷۱.....	۲. پرسش و حساب‌رسی در برزخ
۱۷۱.....	الف) آیه ۹۷ نساء
۱۷۲.....	ب) آیه ۲۸ نحل
۱۷۳.....	پ) آیه ۲۷ ابراهیم
.....	پرسش برزخی، استفهام یا ظهور ملکات
۱۷۵.....	نفسانی
۱۷۸.....	پرسش‌شوندگان
۱۷۸.....	نتایج
۱۸۲.....	تحولات
.....	۳. لذت و عذاب برزخی، پرتویی از بهشت و
۱۸۴.....	جهنم اخروی
۱۹۲.....	نتایج
.....	بخش سوم: زمینه‌ها، گستره و دامنه‌ها
۱۹۷.....	فصل اول: زمینه‌های معاد
۱۹۷.....	ویرانی ارکان و نظام جهان طبیعت
۱۹۷.....	۱. دگرگونی کره زمین، کوه‌ها و دریاها
۲۰۲.....	۲. دگرگونی کهکشان‌ها
۲۱۰.....	رخداد دابة الارض

۱۰۶.....	پ) دلایل جسمانیت روح
۱۰۶.....	آیه ۴۲ زمر
۱۰۸.....	روایات
۱۱۷.....	۳. جاودانگی روح
.....	فصل چهارم: هویت نهایی انسان، رهاورد باور، اخلاق
۱۲۱.....	۱. اصل انسان
۱۲۱.....	حول‌پذیری روح انسان
۱۲۳.....	۱. مستندات قرآنی
۱۲۳.....	الف) آیه ۱۰۵ بده
۱۲۶.....	ب) آیه ۹۷ انعام
۱۲۹.....	۲. مستندات روایی
۱۳۰.....	فرایند شکل‌گیری هویت نهایی انسان
.....	۱. باورهای توحیدی سرزده شه‌صیت نهایی
.....	انسان
.....	مستندات قرآنی
.....	یکم) ملاک جانشینی خدا
.....	دوم) تشبیه باورهای انسان به درخت طیبه و
۱۳۴.....	خبیثه
۱۳۵.....	سوم) ملاک نیل انسان به سعادت ابدی
۱۴۱.....	۲. نقش اخلاق در هویت نهایی انسان
۱۴۳.....	نتایج

بخش دوم: مرگ و برزخ

۱۴۷.....	فصل اول: مرگ، نخستین گام به سوی جهان دیگر
۱۴۷.....	اجل حتمی و اجل مشروط
۱۴۸.....	۱. دیدگاه مفسران
۱۵۰.....	۲. دیدگاه علامه طباطبایی
۱۵۲.....	حقیقت مرگ و توفی
۱۵۴.....	فاعل توفی

روح	۲۷۲
الف) دیدگاه علامه طباطبایی در المیزان	۲۷۲
ب) دیدگاه علامه طباطبایی در رساله الإنسان بعد الدنيا	۲۷۴
فصل چهارم: مراحل حساب رسی انسان	۲۸۱
نامه عمل	۲۸۱
۱. چستی نامه عمل	۲۸۱
الف) مدعای اکثر مفسران	۲۸۲
ب) مدعای فخر رازی	۲۸۳
پ) مدعای علامه طباطبایی	۲۸۵
۲. کتابت اعمال، تدوین یا به ظهور و فعلیت رساندن اعمال	۲۸۸
الف) مدعای اکثر مفسران	۲۸۹
ب) مدعای علامه طباطبایی	۲۹۰
۳. نامه عمل امت	۲۹۴
۴. چگونگی دریافت نامه عمل	۲۹۸
۵. درخت کنندگان نامه عمل	۳۰۳
میزان	۳۰۸
۱. مدعای نخستین تفسیرین عقاید و اعمال با ترازو	۳۰۹
۲. مدعای دوم: توزین اعمال، قضاوتی عادلانه	۳۱۱
۳. مدعای سوم: توزین اعمال با حق	۳۱۲
نتایج	۳۱۶

بخش چهارم: جزا

فصل اول: رابطه اعمال و مجازات اخروی	۳۱۷
۱. رابطه اعتباری اعمال با مجازات اخروی	۳۲۳
۲. تجسم اعمال یا پیوند تکوینی اعمال و مجازات اخروی	۳۲۹
الف) چستی تجسم اعمال	۳۳۰

۱. ظهور در رستاخیز	۲۱۱
۲. ظهور پیش از رستاخیز	۲۱۲
نفخ صور	۲۱۵
۱. حقیقت نفخ صور	۲۱۶
۲. تعداد نفخ صور	۲۱۸
۳. استثناء شونندگان	۲۲۱
فصل پنجم: همگانی ممکنات	۲۲۲
فصل دوم: گستردگی معاد	۲۲۹
معاد ملائکه	۲۲۹
معاد حیوانات	۲۳۲
۱. آیه ۳۸ انعام	۲۳۳
۲. آیه ۵ تکویر	۲۳۷
چالش عقلی حشر حیوانات	۲۳۸
معاد جمادات	۲۴۳
۱. آیات گویای غایت مندی جهان طبیعت	۲۴۵
الف) مدعای علامه طباطبایی: روبرو جهان به سوی کمال نهایی	۲۴۶
ب) مدعای اکثر مفسران: جهان طبیعت، زمینه ساز آفرینش و کمال انسان	۲۵۲
۲. آیات ناظر به مخاصمه بت ها با مشرکان	۲۵۴
الف) مدعای علامه طباطبایی	۲۵۵
ب) مدعای اکثر مفسران	۲۵۸
فصل سوم: معاد انسان، جسمانی یا روحانی	
جسمانی	۲۶۱
دیدگاه فلاسفه	۲۶۱
دیدگاه مفسران	۲۶۴
۱. دیدگاه مشهور: آفرینش بدن اخروی از عناصر مادی	۲۶۴
۲. دیدگاه علامه طباطبایی: پیوستن بدن پویا به	

۳۷۸.....	۲. عدم تناسب کیفر با جرم
۳۷۹.....	۳. زوال‌پذیری ماده
	تبیین و توجیه خلود، در پرتو قانون کنش و واکنش و
	نقش ایمان و عمل در شکل‌گیری هویت نهایی
۳۸۰.....	انسان
۳۸۵.....	نتایج

بخش پنجم: برگزیدگان و معاد

۳۸۹.....	فصل اول: معاد برگزیدگان
۳۹۰.....	مرگ برگزیدگان
۳۹۳.....	حیات برزخی برگزیدگان
۳۹۹.....	حشر، نامه عمل و سنجش اعمال برگزیدگان
۴۰۰.....	۱. حشر برگزیدگان
۴۰۱.....	۲. نامه عمل برگزیدگان
۴۰۲.....	۲. میزان اعمال برگزیدگان
۴۰۳.....	فصل دوم: نقش برگزیدگان در معاد انسان‌ها
۴۰۴.....	نقش برگزیدگان در برزخ
۴۰۹.....	نقش برگزیدگان در رستخیز
۴۰۹.....	شهادت برگزیدگان
۴۰۹.....	نمایان کردن حقیقت اعمال انسان‌ها
۴۱۰.....	یکم) دیدگاه علامه طباطبایی
۴۱۲.....	دوم) دیدگاه مشهور
۴۱۵.....	ب) رسول الله ﷺ شاهد برش
۴۲۰.....	۲. شفاعت
	الف) حقیقت شفاعت، دگرگونی در جان
	شفاعت‌شونده یا پای در میانی شفیعان
۴۲۰.....	میان خداوند و انسان‌ها
	ب) رسول الله ﷺ آغازگر شفاعت و شفیع

۳۳۳.....	ب) تبیین تجسم اعمال
۳۳۹.....	پ) اثبات تجسم اعمال
۳۴۰.....	آیات
	یکم) آیات گویای نسبت این‌همانی اعمال
۳۴۰.....	و مجازات اخروی
	دوم) آیات ناظر به بازگردانده شدن
۳۴۳.....	اعمال
	سه) آیات ناظر به احضار و مشاهده
۳۴۳.....	اعمال
	چهارم) آیات گویای دوجهی بودن
۳۴۵.....	اعمال
۳۴۷.....	روایات
۳۴۹.....	ت) دلایل عقلی تجسم اعمال
	یکم) لزوم تطابق عوالم سه‌گانه در پرسش
۳۴۹.....	و صعود
	دوم) لزوم پیوند میان انسان و مجازات
۳۵۰.....	اخروی
۳۵۲.....	ث) حصر مجازات اخروی در تجسم اعمال
۳۵۴.....	ج) چالش‌های نظریه تجسم اعمال
۳۵۴.....	یکم) عدم صراحت آیات تجسم اعمال
۳۵۵.....	دوم) ناسازگاری با آیات مغفرت و شفاعت
	چ) بازتاب نظریه تجسم اعمال در اندیشه‌های
۳۵۸.....	معادشناسی علامه طباطبایی
۳۵۹.....	یکم) حقیقت حساب‌رسی
۳۶۳.....	دوم) پرسش از اعمال
۳۶۹.....	فصل دوم: خلود
۳۷۰.....	دلایل جاودانگی کیفر اخروی
۳۷۵.....	شباهت عقلی جاودانگی کیفر اخروی
۳۷۶.....	۱. ناسازگاری با رحمت فراگیر خداوند

۴۳۵.....یکم) تقریر علامہ طباطبائی

۴۴۲.....دوم) تقریر اکثر مفسران

۴۴۸.....نتایج

نمایه‌ها

۴۵۱.....آیات قرآن

۴۶۳.....اعلام

۴۶۵.....کتابنامه

۴۲۱.....شافعان

۴۲۲.....شواهد قرآنی

۴۲۶.....شواهد روایی

۴۲۸.....۳. داوری نهایی

۴۲۹.....الف) آیات ۲۵ و ۲۶ غاشیه

۴۳۰.....ب) آیه ۲۴ ق

۴۳۰.....پ) آیه ۴۴ اعراف

۴۳۳.....ت) آیات ۴۶ - ۴۹ اعراف

مقدمه

ناظر به معاد از پایه‌ای‌ترین باورهای ادیان است. برخی از دین‌پژوهان غربی، آن را پایه‌ای‌تر از اعتقاد به توحید شمرده و براین عقیده‌اند که حتی اگر خدا وجود نمی‌داشت، انسان‌ها او را به نوان مبدی خیرخواه که جاودانگی انسان را تأمین کند، می‌آفریدند.^۱ اهمیت معادباوری به اندازه‌ای است که بخش مهمی از آموزه‌های پیامبران، ناظر به حیات پس از مرگ و جنبه‌های مختلف آن بوده، و بر پایه‌ی آیه «قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنِ تَّبِعْ هُدَايَ مَلَخَ وَبَعْدَهُ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ * وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ»^۲ اولین وحی به حضرت آدم علیه السلام، نخستین پیامبر الهی، حیات پس از مرگ انسان‌ها یادآور شده است.

پیامبران در بستر تاریخ، زمینه‌های بی‌شماری برای معادباوری گسترانده‌اند، و فهم و تبیین حیات اخروی و نظام حاکم بر آن، نیز همواره از دغدغه‌های برخی فیلسوفانی چون افلاطون، فلوطین، فارابی، ابن‌سینا، شیخ اشراق و ملاصدرا بوده است که در این راستا، کاوش‌ها و کوشش‌های فراوانی کرده‌اند؛ هرچند تبیین دقیق بخش جنبه‌های مختلف جهان آخرت، دور از دسترس عقل فلسفی بوده، توفیق آن به سبب فیلسوفان مسلمان، مانند ملاصدرا، را باید وامدار بهره‌مندی از آیات و روایات اهل بیت علیهم السلام دانست. آیات و روایات استشهادی ملاصدرا در نوشتارهای فلسفی‌اش در این باره بسیار مؤید این مدعاست.

ناتوانی درک عقلانی پدیده‌های اخروی، اختصاص به اندیشمندان ندارد. تقاضای

۱. مایکل پترسون، عقل و اعتقاد دینی، ص ۳۱۹-۳۲۰.

۲. بقره (۲)، ۳۸ و ۳۹.

ابراهیم خلیل در آیه «وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى»^۱ نشانگر هم‌داستانی پیامبران در این باره با دیگران است. بنابراین، یگانه راه آشنایی با حیات پس از مرگ، درنگ و کاوش در آموزه‌های وحیانی است.

نکته دیگر اینکه هرچند باور به معاد از اصول اعتقادی ادیان الهی است، و معارف اخروی را باید در کتاب‌های آسمانی جست، اما کتاب‌های آسمانی موجود، جز قرآن، تنی از این معارف را ابرار و امثال است و تبیین جنبه‌های مختلف معاد، از ویژگی‌های خاص قرآن کریم است.

قرآن بیشتر از هر موضوع دیگری، جنبه‌های گوناگون حیات پس از مرگ را تبیین کرده، و نزدیک به هزار آیه از آیات آن، که در تمامی سوره‌ها، به جز چند سوره، آمده، درباره معاد است. بنابراین، در تمام دوره بیست و سه سال نزول قرآن، معاد همواره یکی از محورهای وحی بوده است. برای این مرجع به دست آوردن تحلیلی منسجم و روشن از آیات معاد، چنان‌که مفسر چهره‌دست^۲ همچون علامه طباطبایی اذعان دارد،^۳ به غایت دشوار است، اما همان‌گونه که بیان شد، یگانه راه آشنایی با حیات پس از مرگ، درنگ و کاوش در قرآن است.

مفسران شیعه و سنی، از دیرباز کوشیده‌اند تا به دست آوردن آیات معاد، معارف معادشناختی قرآن را تبیین کنند و در این رهگذر، توفیقات و رخس به دست آورده‌اند. در این میان، علامه طباطبایی مفسر کم‌نظیری است که با بهره‌مندی از ره‌آورد پیشینیان و با کاوشی ژرف و فراگیر، تفسیری جامع و خردپذیر از آیات معادشناختی قرآن ارائه کرده است. درنگ در نوشتارهای علامه، مانند الإنسان بعد الدنيا والمیزان، بلندای معاد را به رهیافت‌های ایشان نسبت به دیگر مفسران شیعه و سنی را نمایان می‌کند. ویژگی‌هایی که رهیافت‌های معادشناختی علامه طباطبایی را ممتاز کرده، از این قرار است:

۱. کاوش و تدبیر عمیق و موضوعی در آیات معاد، که رهاورد آن، رساله الإنسان بعد

الدنیا و برخی از بخش‌های المیزان است. تأمل در این آثار، نشانگر اشراق و احاطه علمی علامه بر آیات معاد است.

۲. تبیین مبانی معادشناختی قرآن، و تحلیل و تفسیر آیات معاد با تکیه بر آن مبانی.

۳. مداسازی آیات محکم از آیات متشابه در موضوع معاد، و تفسیر آیات متشابه با تکیه بر آیات محکم.

۴. کاوش و تدبیر عمیق در روایات معاد، به منظور توجیه تعارض ظاهری میان روایات و آیات، شرح و تبیین مفاد برخی از آیات.

۵. شرح و تبیین عقلی آموزه‌های معادشناختی قرآن، با مدد گرفتن از اندیشه‌های قطعی فلسفی و استنباطی. شبهات عقلی ناظر به آیات معاد، با تکیه بر تخصص و تبصره نظیرشان در این علم.

در این پژوهش برای شناخت تحلیل و ارزیابی رهیافت‌های علامه طباطبایی از آیات معادشناختی، راه ذیل را پیش گرفته‌ایم:

۱. کنکاش دقیق و جامع در نوشته‌های علامه، تحلیل و جمع‌بندی آرای ایشان درباره آیات یا موضوع‌های مورد نظر.

۲. تحلیل و جمع‌بندی آرای مفسران نامدار سنتی، مانند ابن جریر، زمخشری، فخر رازی، ثعلبی، ابوحنیفه، غزالی، بیضاوی، ابوالسعود، حقی، بروس، آلوسی، رشید رضا، ابن عاشور و قاسمی، و همچنین مفسران و اندیشمندان امامان شیعه، مانند شیخ طوسی، امین‌الاسلام طبرسی، ملاصدرا، فیض کاشانی، مطهری، مکارم شیرازی، جوادی آملی، سبحانی و مصباح یزدی.

۳. تحلیل و ارزیابی رهیافت‌های علامه طباطبایی و سنجش آن با آرای دیگر مفسران.

این پژوهش در پنج بخش سامان یافته است. در بخش نخست، افزون بر تبیین دلایل عقلی قرآن درباره امکان و ضرورت معاد، برخی از مبانی نظری قرآن در موضوع معاد را کاویده‌ایم.

در بخش دوم به تبیین حقیقت اجل و مرگ و ادله قرآنی حیات برزخی و ویژگی‌های آن پرداخته‌ایم؛

در بخش سوم، برخی از زمینه‌های معاد که قرآن از آن‌ها به اشراف الساعه یاد کرده، گستر معاد نسبت به انسان، ملائکه، حیوانات و جمادات، تبیین چگونگی معاد و ماهیت بدن اخروی انسان و برخی مراحل معاد انسان، مانند دریافت نامه عمل و سنجش حساب سی اعمال انسان را تبیین و تحلیل کرده‌ایم.

در بخش چهارم به کاوش و ارزیابی رابطه جزا و پاداش‌های اخروی با اعمال انسان، حقیقت جسم عمار، دیدگاه‌های مختلف و بازتاب نظریه تجسم اعمال در آرای معادشناختی مفسران، ضرورت خلود در جهنم، تبیین عقلی خلود و شبهات خلود اختصاص یافته است.

در بخش پنجم، چگونگی بخش راجح، حالت برزخی و حضور پیامبران و ائمه علیهم السلام در جهان آخرت و مراحل معاد آنان، سوابق بیادین معاد آنان با معاد دیگرانسان‌ها و نقش پیامبران و ائمه علیهم السلام در حوادث و مراحل معاد دیگرانسان‌ها کاویده شده است.

در پایان، به رسم ادب و شکرگزاری، از جناب صاحب الاسلام والمسلمین دکتر سعیدی روشن، که از حیث علوم قرآنی، و جناب حجت الاسلام والمسلمین دکتر کیشمشکی، که از حیث فلسفی-کلامی، اثر پیش‌رو را ارزیابی کرده و بارانهای عالمانه بر غنای این اثر افزوده‌اند، و نیز از مسئولان پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و جامعه‌العلماء و زمینه تدوین و چاپ این اثر را فراهم کردند، و نیز از دوست ارجمند جناب آقای سید علی شاه چراغ که در تکمیل و ویراستاری این اثر به جد کوشیدند و دیگر همکارانشان که در این راه بسیار بودند بی نهایت تقدیر و تشکر می‌کنم و از خداوند متان برای این بزرگواران و همه عزیزانی که در نشر این اثریاری رسان بوده‌اند، توفیقات روزافزون مسئلت دارم.